

7. évf.
1998.
4. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi irodalomból

7. évfolyam 4. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Bruhács János*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1195 Budapest, Batthyány utca 24. X/29. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*. Tördelőszerkesztő: *Potyó Krisztián*.

Szerkesztő: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőség: 1195 Budapest, Batthyány utca 24. Telefon: 282-2250 (este) vagy 351-7951 (napközben). A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1 200 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD + 12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 USD (postaköltség Európába). Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Adományokat ugyanerre a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a szerkesztőségben, ill. a kiadónál, valamint a Kódex Könyvruházban (Budapest V., Honvéd utca 5.), az Osiris könyvesboltjában (Budapest V., Veres Pálné utca 4-6.), a PÜSKI Könyvesházban (Budapest I., Krisztina körút 6.), a Fokusz Könyvruházban (Budapest VII., Rákóczi u. 14-16.), a Magyarok Házában (Budapest V., Semmelweis u. 1-3.), a Custos-Zöld Könyvesboltban (Budapest II., Margit körút 7.) és az Országos Széchényi Könyvtárban (Budapest I., Budavári Palota F épület).

Nyomás és kötés: Kódex GMK, Budapest VIII. Kőbányai utca 22/C. Felelős vezető: Pomlényi György.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, az Illyés Közalapítvány, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és az MKM Határon Túli Magyarok Főosztálya támogatta.

Válogatásunk kiadványai

Current History (USA)
Der Donauraum (Ausztria)
Duklâ (Szlovákia)
Europe's New Nationalism (Anglia)
Foreign Affairs (USA)
Helsinki Monitor (Hollandia)
Híd (Jugoszlávia)
International Politics (Hollandia)
Internationale Politik (Németország)
Internationale Politik und Gesellschaft (Németország)
Jugoslav Survey (Jugoszlávia)
Korunk (Románia)

Le Monde Diplomatique (Franciaország)
Osteuropa (Németország)
Security Dialogue (Norvégia)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovenský narodopis (Szlovákia)
Social Identities (Anglia)
Südosteuropa (Németország)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
Századok (Magyarország)
Vitajce u nasz! (Magyarország)
Wirtschaft und Gesellschaft (Németország)
The World Today (Anglia)
Zeitschrift für Politik (Németország)

TARTALOM

Regionalizmus és identitás (<i>Cholnoky Győző</i>)	395
--	-----

TANULMÁNYOK

RÉGIÓ ÉS IDENTITÁS

<i>Pomogáts Béla</i> : Regionális kultúrák a magyar glóbuszon	396
<i>Gereben Ferenc</i> : A horvátországi magyarok identitástudata	407
<i>Bodó Barna</i> : A táji-történeti régióktól az eurorégióig.....	419
<i>A. Gergely András</i> : Lokálpatriotizmus és identitás (részlet)	429

MAGYAR INTÉZMÉNYEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

<i>Rosa, Vladimír</i> : Nemzetiségi oktatásügy Szlovákiában	438
---	-----

A MAI MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK ÉLETÉBŐL

<i>Cholnoky Olga</i> : Magyarországi cigányok kulturális hagyományai (Erdős Kamill cigánytanulmányai alapján)	444
--	-----

FEJEZETEK A KISEBBSÉGVÉDELEM TÖRTÉNETÉBŐL

<i>Szalyné Sándor Erzsébet</i> : A Nemzetek Szövetsége és az ENSZ szerepe a kisebbségek nemzetközi jogi védelmében	446
---	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Chaplan, Richard – Felfer, John: Európa új nacionalizmusai (<i>Heiszler Ákos</i>)	462
Pintartis, Sylvia – Blaas, Wolfgang: Regionalizálás az Európai Unióban (<i>Sonnevend Péter</i>)	465
Maner, Hans-Christian: Románia: az 1996. novemberi politikai váltás első száz napja (<i>Komáromi Sándor</i>).....	467
Samary, Catherine: A jugoszláv puzzle tartós szétesése (<i>Kakasy Judit</i>)	470
Wittkowsky, Andreas: Ukrajna nemzeti függetlensége, mint történelmi kompromisszum eredménye (<i>Komáromi Sándor</i>).....	471
Perry, Duncan: Makedónia jövője az etnikai viszályok tükrében (<i>Kakasy Judit</i>).....	474
Schlesinger, Philip: Skócia nyugodt forradalma (<i>Kakasy Judit</i>)	475
Gumpel, Werner: A török külpolitika meghatározói a fekete-tengeri régióban és Közép-Ázsiában (<i>Komáromi Sándor</i>).....	477
Beriker-Atiyas, N.; Gürbey, G.; Münzing, E.: A kurd konfliktus török és amerikai metszete (<i>Sonnevend Péter</i>).....	478
Halbach, Uwe: Az újjáformálódó Közép-Ázsia (<i>Komáromi Sándor</i>)	482
Nair, Shanti: Vendégmunkások örvényben (<i>Kakasy Judit</i>).....	484

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

<i>Mračok, Viliam</i> : Gejza Vámoš, az első szlovák nyelven alkotó zsidó író (<i>Futala Tibor</i>).....	486
Jobbágy-Zsíros, Marija: Regionalitás és irodalmi nyelv (<i>Medvigy Katalin</i>)	487

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Harlig, Jeffrey: Nemzeti konszolidáció vagy európai integráció: a nyelvkérdés Szlová- kiában (<i>Kincses Ágnes</i>)	489
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Droppová, L'ubica: A „saját etnikum” és az „idegen etnikumok” szerepeltetése a szlovák folklórban (<i>Futala Tibor</i>).....	493
Rudlovčák, Olena: Az eperjesi görög katolikus tanítóképző intézet centenáriuma (<i>Futala Tibor</i>).....	494
Varney, Wendy: A nemzeti kultúra újrafogalmazása kereskedelmi szellemben (<i>Kincses Ágnes</i>).....	496

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK, ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Althammer, Walter: Délkelet-Európa mint feladat (<i>Komáromi Sándor</i>).....	499
Reuter, Jens: Hol tart Szlovénia, Horvátország és Szerbia az európai integráció útján? (<i>Komáromi Sándor</i>).....	502
Ramet, Sabrina P.: A szlovén sikertörténet (<i>Kincses Ágnes</i>).....	505
Kramer, H.: Faul, E.: Van-e helye Törökországnak az EU-ban? (<i>Komáromi Sándor</i>).....	509

KISEBBSÉGI POLITIKA

Carment, David – James, Parick: Az etnikai konfliktusok fokozatos kiterjesztése (<i>Kakasy Judit</i>).....	511
Boyd, Charles G.: Bosznia működőképességéért (<i>Kincses Ágnes</i>).....	512

KISEBBSÉGI JOG

Hannum, Hurst: Az elszakadás kísértete. Válasz az etnikumok önrendelkezési követeléseire (<i>Kakasy Judit</i>).....	518
Sardemann, Rob: A kisebbségi jogok magyar értelmezése a szomszéd országokban élő kisebbségek tekintetében (<i>Sonnevend Péter</i>).....	519
A Jugoszláv Föderáció és az ENSZ Biztonsági Tanácsának Kelet-Szlovóniára, Baranyára és Nyugat-Szerémségre vonatkozó dokumentumai (<i>Kakasy Judit</i>).....	522

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Vekov Károly: Gyulafehérvár, az erdélyi humanizmus egyik fellegrára (<i>Cholnoky Olga</i>).....	524
Dobos János: „Nemzetnek... , mert valamely jogát nyomban nem képes megvalósítani...” – a magyar polgári forradalom évfordulójára (<i>Cholnoky Olga</i>).....	526
Korom Mihály: A magyarországi németek kiteleptetése (<i>Cholnoky Győző</i>).....	528
A magyarországi szláv ébredés harcosa: Štefan Moyzč (<i>Komáromi Sándor</i>).....	530
Bakoš, Vladimír: Štúr és Havlíček 1848 forradalmi tavaszán (<i>Futala Tibor</i>).....	533
Vegeš, Mikola: Zaporozsjei kozákok, Bogdan Hmelnyickij és Kárpátalja (<i>Futala Tibor</i>).....	534

A táji-történeti régióktól az eurorégióig avagy a multikulturális regionalizmus üveggömbje

*„Átmeneti korban élünk, amikor úgy tűnik, valami megszűnőben,
valami más viszont fájdalmasan születőben van.”
(Václav Havel)*

Érdekes és minden bizonnyal tanulságos szellemi kísérlet volna, ha a politikatörténet az egyes korokat a rájuk jellemző kulcsszavak szerint is tagolná: mikor mi számított társadalomépítő vezérelvnek, illetve miként kívánták a politika csinálói önmagukat és programjait megfogalmazni. Ilyen igény esetén század- és ezredvégünk alighanem a *regionalizmus kora* címkét kapná.

Kelet-Közép-Európában ötven éven át az *átalakítás* volt a kulcsszó. Jellemzői: tudatosság, világosan megfogalmazott célok, pontosan kijelölt eszközök és módozatok. Az átalakítás színimájaként szerepelt a megtervezhetőség, az ebből fakadó összes elvi vonzatokkal és gyakorlati következményekkel együtt.

A totalitarizmus utáni időkben az addig hirdetett tudatosság és célzatosság helyett a tagadhatatlan zavar és sodródás vált általánossá. Válságos a helyzet alakult ki a gazdaság és a szellem világában egyaránt. De nemcsak a térség keresi önmagát, egész Európa újrafogalmazási kényszerrel küzd. Európa identitási és intézményi válságában mind többször és változó alakzatokban jelentkezik új folyamatok legitimációs mozzanataként a regionalizmus. A regionalizmus egyszerre jelent tematizációs keretet és megoldási modellt – paradigmátikus a helyzet. Miként a fogalmat alkotó Kuhn a paradigmát, a regionalizmust is tucatnyi értelemben és jelentéssel használják, könnyedén és a pontosság igénye nélkül. Mindezek mellett, sőt ellenére: a regionalizáció-regionalizmus fogalom együttese a jelenlegi átalakulási – nem átalakítási – folyamat vizsgálatában paradigmaként hasznosítható.

Régió-diskurzus

A politikai, társadalmi, gazdasági szféra külön-külön honosított meg és használ régió-értelmezéseket, az eltérő értelmezésekhez rendre eltérő funkció is járul. Ezeken túli – avagy inneni – a szellemtörténet elméleti kategóriája, illetve a politikai filozófiát idézi az ideologikus megjelenítés. A helyi tradíciók jegyében kell szólni az alulról építkező regionalizmusáról, elkülönítve ezt a (nagy)politikai architektúra integrációs érdekeket hordozó regionalizációjától. Értelmezhető a régió történeti kategóriaként, illetve nemzetközi politikai intézményrendszerként.¹ Három szint módszertani megkülönböztetése tűnik indokoltnak: geopolitikai szint, regionális közép szint és a lokalitás – a helyi társadalmak – szintje.

Az intézményrendszerként történő értelmezés sajátos funkciók azonosítását teszi lehetővé. A politika új szóhasználata – a *nemzetek és régiók Európája* – jelez valamit: a változás, az újrafogalmazás igényét. A közgondolkodásban helyet – sőt: olykor fősze-

¹ F. Albert-M. Bakk-B. Bodó: *Factors and Mechanisms of Regionalization*, in: *Local Identity and Regionalism*, Timisoara, 1998.

repet – kapott a faji kérdés, a nacionalizmus, a megkülönböztetés megannyi formája; egyrészt etnokráciák kapnak erőre. másrészt „hontalan népek” – skótok, walesiek, baszkok, katalánok, kurdok – jelzik, hogy az etnikumok helyét követelnek az állampolitikai rendezőelvek megalkotásában. Sokak gondolatát fogalmazza meg A. Gergely András, amikor felveti: „a húszadik század egyik legnagyobb teljesítménye lehetne, ha ezek az etnikai kultúrák ezúttal nem szélsőségesen politizálnának, hanem összetételkoznának a 'civilizált' emberiség uralkodó demokratikus eszméivel, s kiegészítenék azokat a maguk értékrendjével.” A szakember óhaja az európai fejlődés legvégső értelméből fakad. A létező társadalmi korlátokra szintén ő mutat rá: „Csakhogy e vágy teljesülését egy sor politikai, gazdasági, kulturális, jogi akadály teszi lehetetlenné.”² Az akadályok egyik gyökere a félelem. A félelem attól, hogy a demokráciába belekóstolt polgár kilép alattvalói köntöséből, s igazi közképviselőt kér számon.

Félelmet keltő sokak számára a régió történeti kategóriájának gyakori felbukkanása. Kelet-Közép-Európában a kialakult nemzeti keretek nem történeti határokkal, hanem etnikai és nyelvi határok szerint tagoltak. Minden etnikai helyzetet a történelmi háttérrel túl a tegnapi és a mai status quo határoz meg, az idevágó diskurzus állandó szereplői az „igények” és „revánsok” jogossága. Mit rejt a régió fogalma, milyen politikai elképzelésnek, mi több szándékának lehet a trójai falova? Amikor a helyi politikus a regionális fejlődés szempontjai mellett érvel, mennyire gondol kizárólagosan a gazdaságra, hátha fő célja a neki nem tetsző központtól való minél erősebb eltávolodás? A határok racionális megítélése nem nélkülözheti a szabad önrendelkezés szempontját. Nyugaton azért alakulhattak ki viszonylag stabil határok, mert a vitás területek státusáról többnyire népszavazások döntöttek.

Amikor G. Schöpflin az identitáspolitikák kilencvenes évekbeli látszólagos/valóságos újraéledéséről szól, mindenek előtt arra a gyakorlatra utal, amely az állampolgárság meglehetősen kohéziós erejű értelmezését tette meg identitáspolitikája alapjává. „Az állampolgárság is az identitáspolitika része, egyáltalán nem olyan egyetemes, mint amennyire javasolják hiszik, viszont állampolgárság nélkül a demokráciát fenntartani nehéz.”³ A polgártól az állam hűséget vár el, éppen a demokrácia jegyében. De ha az államot alkotó intézmények „felette szükséges volta” illetve jellege bármiként is megkérdőjeleződik, az egykori ír miniszterelnök, J. Brutton megállapítása szinte önkéntelenül nyer teret: „Nehéz lojalitást kiváltani kimondottan adminisztratív okokból létrehozott testületek iránt.” Vagyis: nem mindegy, hol lakik az ember, illetve nemcsak az állampolgárság számít. Az állítás valóságtartalma közismert, ma az európai Nyugaton éppúgy megtapasztalható, mint Keleten. A nemzeti többség a gazdasági-társadalmi mobilitás felől közelíti a kérdéshez, és az államhatárok szerepének relativizálására gondol. A kisebbséget a nemzeti keret jellegének alakulása érdekli. Bíbó István megállapításának megfelelően: a közösségért való félelem okán „a kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi életnek lenni, háttérbe szorított, nyomott léletté válik”.⁴

A regionalizmus-diskurzus ráirányítja a figyelmet a bármely országban létező belső különbözőségekre, eltérő lokális értékrendekre és karakterjegyekre. Különösen fontos az akkor válhat, ha az ország képtelen megbirkózni „egyesített” mi voltával, a különböző táji-történeti egységek eltérő hagyományait a központi politikai akarat a homogenizáció eszközével kívánja elmosni-felszámolni. A berendezkedő demokrácia feltépi az arcnélküliség kényszerburkát, az idegen, a ráerőltetett minták alól felsejlenek

² A. Gergely András: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*, 1997. 8.

³ Idézi: K. Gruber: *Regionalism, Nation-states, European Integration*, In: ISES Discussion Papers No. 4, p. 9.

⁴ Bíbó István: *A kelet-európai kisállamok nyomortársága*, In: B. I. Összegyűjtött munkái, I. kötet, Bern, 1981. p. 229.

a helyi öntudat méltóságát nyújtó „autentikus lét” elemei, a helyi szerepek identitásképző megnyilvánulásai, szimbólumai. A nyílt erőszak hiányában előbukkannak az etnikai másság jegyei is, kialakulnak a közösségi kohézió, a kisebbségi szolidaritás hálói. Az etnoszféra kétségkívül rendelkezik regionális dimenzióval is. A többféle másság egyszerre jelenik meg, összekapcsolódnak akkor is, ha nincs közöttük lényegi kapocs. A régió-diskurzus nyíltan vagy rejtve etnicizálódik.

A régió a legitimitás-hiánnyal küzdő rendszerek számára politikai mumussá válik.

Régió és identitás

Napjaink identitás-mozgalmaira két lényegi folyamat hat(ott) igazán: az osztályszemlélet politikai-szellemi visszaszorulása és az államhatárok szerepének a relativizálódása. Weber óta a szociológia vitatja a marxi rétegződés-elmélet legfőbb állításait, mindenek előtt azt, hogy a társadalmi osztály kategóriája a közösségi cselekvések elsődleges magyarázataul szolgálhat. Amikor M. Olson bebizonyítja, egyáltalán nem magától értetődő, hogy – a különben önzően megnyilvánuló – osztályok közös érdekek érvényesítésére törekedjenek mindenek előtt, tétellel a marxi osztályelméletet kérdőjelezi meg. Az érdekszövetségek modern elméletei a csoport fogalmához nyúlnak vissza és a csoportformák sokaságával számolnak.⁵

Az államhatárok szerepének a relativizálódásán nem a határok jellegének mai közismert változását kell érteni, hanem a globalizáció hatását olyan modern fogalmakra mint tér, idő, szabadság, gazdaság, társadalom, kultúra, kommunikáció, stb. A modernizáció előtt az emberi közösségek „szakrális és profán terek” kettősségében éltek, amire a földrajzi tér csak a kulisszákat szolgáltatta.⁶ A modernitás lerombolta a szakralitást mint társadalomszervező erőt, ennek következtében a profán tér anyagi szerveződéssé, földrajzi-állami szerveződéssé változott. A modernitás egyik tétele szerint a földrajzi térben a társadalmak körülhatárolhatóan helyezkednek el, és az egyetlen társadalmat magukban foglaló terek funkcionálisan és strukturálisan egyaránt feloszthatók. A globalizációnak a hatalmi cselekvések által kiépített térszerkezete más, mint a modernizációé, ezért szakítani kell a fenti térszerkezeti elképzeléssel.⁷ Már a modernizáció korában elkezdődött és mára felerősödött a szociális és földrajzi tér elszakítása egymástól, minek következtében a földrajzi térhez kötött államhatáron belül több, egymástól eltérően szervezett társadalmi tér található. Ezek mindenikében létrehozhatnak csonka vagy teljes társadalmakat, s ezek alá- és fölrendeltségi viszonyban vannak egymással. A megváltozott térszerkezet miatt a korábbi értelmezési keretek érvénytelenek. Tovább folytathatók a globalizációs világtársadalom⁸ kialakulásával kapcsolatos kérdések taglalását a szociális tér legfelső rétegét képező uralkodó világtársadalomtól az államhatárokon belüli, de azoktól elkülönülő peremtársadalmakig, illetve az így létrejövő, eltérő jellegű politikai – hatalmi-politikai, lojalitás-politikai – töke felidézéséig, a lényeg: a szupranációk társadalmában a politikai erővel rendelkező gazdasági hatalom diktál, saját igényeinek megfelelően.

Paradoxonnak tűnhet, hogy miközben a globalizációs intézmények megfosztják a személyt és csoportot az azonosságalkotás szabadságától, az etnokulturális alapú regionalizmus autonóm identitásokat hozhat létre, és ennek jegyében nyilvánul meg egy

⁵ Lásd: Mancur Olson: *A kollektív cselekvés logikája*, Budapest, 1997.

⁶ Lásd Mircea Eliade és Hamvas Béla munkáit.

⁷ Vass Csaba: *A globalizációs világrendszer váltás és létmódváltás*. In: *Valóság*, 1997/9 p. 1-20.

⁸ Lásd: David Korten: *Tőkés társaságok világhuralma*, Budapest, 1996.

társég közössége. Az értelmezés világinformációinak sablonválasztásai elöntik a világinformációkat, a világinformációk és megajreklámok kiszorítják a helyit és a sajátost a média lokális piacáról. A primer hírforgalmat és alapértelmezéseket szolgáltató globalizációs „public relations” hálózat által foglalkoztatott gárda megközelíti a sajtó munkatársainak a számát – s bár a helyi értelmező kevés eséllyel lép fel különvéleményével, az ilyen irányú igény mégis növekvő.

Ami a társég sajátos kérdéseit illeti, a totalitarizmus bukásával fellépő identifikációs deficit szinte törvényszerűen fordítja a figyelmet olyan kiaknázatlan, szinte érintetlen identitásalelemek felé, amilyen a régió. A totalitarizmus a régiót politikai önépítkezési szintként tagadta, ami a politikai fagyasztóból kikerülő közéleti-társadalomszervezési lehetőséget még inkább felértékeli. Az átmenet nehézségei és eredménytelenségei a régió további politikai-gazdasági felértékelődéséhez vezetnek. Ugyanakkor azon személyek és csoportok kap(hat)nak szerepet a mai általános újrafogalmazási történetben, akiknek-amelyeknek etnikai tudata térben és időben, kultúrában és civilizációban szuverén módon átélt és közösségre megjeleníthető. Az önértelmezéseknek megvan a maga természetes területi összetevője, az egyik ilyen éppen a – korábbi társadalmi gyakorlat által tagadott, tehát nem elsorvasztott – régió. Az átmenetnek mondott-gondolt úton ekként találkoznak az etnoszok és a régiók.

A kisebbségi „túlélés” egyik dimenziója az egymás-mellett-élés. Ami harmóniát kíván, nem pedig etnocentrizmust. Főleg hatalmit nem, az együttműködés feltételezi a többségi önkorlátozó toleranciát. Ehhez szinte egyedüli keret addig, ameddig az országos-nemzeti szint etnokratikus, a régió. Igaz, felemáság itt is jelentkezik. Mivel a regionalizmus szinte törvényszerűen nyúl vissza premodern, a vitás, problematikus kor előtti identitásalemekhez, a regionalizmus szószólója számíthat arra, hogy törzsi mentalitással; a közzféra etnizálásának szándékával vádolják meg,

Régió és legitimitáció

Mivel aligha sikerül egyértelműen és megnyugtató módon egy általánosítható európai régió-fogalmat meghatározni, az értelmezések sokfélesége kulcsfontosságúvá emeli az országok és régiók közötti viszony kérdését. A demokrácia mibenlétét is jelzi, a központi hatalom részéről a közép-szinttel kapcsolatosan milyen attitűd figyelhető meg. „A politikai régiók létrehozásának vagy megerősítésének eredeti oka és motivációja nagyon eltérő az Európai Unió tagállamain belül. Az általános, régiókat erősítő irányzattal ellentétben, néhány országban ez a szint gyengült vagy éppenséggel teljesen megszűnt. E nemzeti fejleményeknek köszönhető manapság az Európa Unió országok politikai és közigazgatási régióinak heterogén karaktere.”⁹

A regionalizációt a központi hatalom politikai eszközként kétféle *legitimitációs mozanatba* építheti bele. Az első jelentős politikai-társadalmi megrázkódtatások utáni *társadalmi krízishelyzetek* megoldását célozza meg. A II. világháborút követően Németország és Ausztria belső helyzetét rendező elképzelések lényegi eleme volt a belső – történelmi gyökerekhez visszanyúló – regionalizáció. Spanyolországban a Franco diktatúráját felváltó hatalom nyúlt a belső regionalizáció eszközühez. Amikor Belgiumban a kilencvenes évek elejére a belpolitikai helyzet feszültségei jelentős mértékben megnövekedtek, a belső regionalizáció és a közép-szintű autonómiák elismerése hozott

⁹ W. Blaas: *Regionalisation Processes in EU Europe*, Federal Ministry of Science and Research, Vienna, 1995. Idézi: K. Grüber in i. m. p.5.

megoldást. Eltérő alaphelyzetekben a konkrét megoldások különbözőek. A német és osztrák megoldás föderatív szerkezet létrehozatalát jelenti; Spanyolországban az állami egység alkotmánybeli fenntartásával etnoregionális autonómiák rendszerét hozták létre; Belgiumban a területi és etnikai egységek kevert rendszerét léptették életbe. Regionalizációt mondunk, pedig ami a fenti esetekben történt lényegében történelmi-demográfiai igazságok és tények elismerése. Józan politikai belátás nyert teret, s ez mint ilyen legitimál.

Politikai-gazdasági döntések igazolását is szolgálhatja a regionalizáció. A fokozódó társadalmi feszültségek nem csupán a harmadik csoportba sorolt legszegényebbek között jelentkeznek ezek, szinte általánosak a fejlett világban is. Közismertek a környezeti gondok. Az egyenlőtlenség következményei politikai és társadalmi síkon egyszerre jelentkeznek. Átalakult a világ gazdasági térszerkezete, de a lényeg nem változik: miként a gyarmatosítás korában, a fejlettek ma is elszívják – persze a valamikorinál sokkal furfangosabb finansziális politikával – a harmadik világ tartalékait.¹⁰ A szociális alapú belső konfliktusokra nem csupán afrikai országok példáit lehet felhozni. Figyelmet érdemel, a kilencvenes évekre milyen mértékben fokozódott például az USA-ban az állásvesztéstől való félelem.

Egyre csökken a hagyományos intézmények – parlament, kormány – legitimitása, de ami meglepőnek tűnhet, az általános trend áldozata maga a sajtó is. A társadalmi bizalmi index korábban elképzelhetetlen alacsony értékeket mutat. Ennek egyik oka, hogy bizonyos létfontosságú döntések kikerülnek az ellenőrizhető – tehát legitim – intézményi körből: a fejlesztési politikákról mindinkább a gazdasági szféra nagyjai döntenek. Azok a nagyok, akiket a globalizáció még nagyobbá, erősebbé tett. Most ők kínálnak segítséget a gyengéknek. De általában nem kormányoknak adnak támogatást, hanem a régiókat célozzák meg. Véletlen volna, hogy olyan struktúrák kapnak támogatást, amelyek nem rendelkeznek legitim vezetéssel? Aligha. A kelet-közép-európai térség országaiban elindult belső regionalizáció egyik nyílt titka: európai integrációs pénzek megszerzése. Nyugaton vajmi keveset számít, hogy ezen makrorégiókat¹¹ sebteben, olykor a történelmi tradíciók ellenében hozták létre, maga a folyamat így is, úgy is regionális politikának számít. Ha a (makro)régió által kapott pénzzel rosszul gazdálkodnak, kin lehet számon kérni a mulasztást, és főleg miként? Kit kellene-lehetne leváltani? A régió anélkül vált a – globális – fejlesztési politika alapegységévé, hogy ehhez a szükséges közjogi lépések az egyes országokban megtörténtek volna. A megalakított idevágó új törvények a fejlesztési politikára, s nem az életre hívott régiók jogállására vonatkoznak. S ez a jogi tisztázatlanság alighanem kedvező a központi hatalmak számára, mert miközben a szubszidiaritás jelenik meg a zászlón, lényegében burkolt centralizációs törekvéseit erősíti.

Régió és integráció

Az *integrációt* az önmagát kereső Európa „fedezte fel”. A nemzetiek helyett új keletet tételező Európa paradigmája az integráció, amit a tisztánlátás és a felelősség-

¹⁰ Lásd: D.C. Kortien: i.m.

¹¹ Romániában a dán Randol Intézet szakmai felügyeletével dolgozták ki a Vácároiu kormány idején a belső regionalizáció *Zöld Chartáját*. Egyetlen példát ebből. Észak-Erdély és a Korös-vidék meg Máramaros megyei – Kolozs, Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros – úgy kerültek együvé, hogy lehetetlen a bármely régió húzóerejét jelentő központot kijelölni. Regionalizációt indítottak el, de nyilvánvalóan a történelmi tradíciók ellenében.

vállalás jeleként kell értelmezni, A. Marga szerint.¹² Ha illet Romániában állítanak, jó tudni, hogy Észak-Nyugat Balkánon jó ideig visszatérő tétel marad: minden európai, ami a kontinensen történik. Ez pedig azt jelent(het)i, hogy európaivá nem egyféle szellemi örökség és/vagy keret, hanem az itteni levegő tesz. Ha ezt egyetemi körökben is így látnák, aligha volna kisebb fajta divat „európai tanulmányokkal” foglalkozni. Az európai tanulmányok egyik alapigazsága: nemcsak a népeknek, Európának is megvan a maga szellemisége. Úgy tűnik, a nemzeti kultúra sajátosságát adó Volksgeist létét hirdető német kultúra reprezentánsai foglalkoztak – legalábbis az idézettség mértéke szerint – a legtöbbet Európa szellemiségével. Nietzsche számára a jó európaiság az önmagára találás civilizációs kihívásának jegyében tételenző *feladatot* jelent. Csoda-e, ha Nietzsche számára Európa nem más, mint *eine junge Seele, welche beständig kommt*¹³.

Az integrációs politika kezdő lépései a II. világháborút lezáró béke visszasságaira kitalált válaszok voltak. Az 1950-ben létrehozott *Szén- és Acélközösség* a német gazdasági kényszerpálya kiigazítása mellett a francia-német viszony politikai rendezéséhez is keretül szolgált. A politikai szándékot megfogalmazó *Nyilatkozat* első bekezdése a felépítendő „szervezett és életerős Európa” szükségességéről szól.¹⁴ A gazdasági kihívás által életre hívott Közös Piac és a kölcsönös gazdasági segélyprogramként indított KGST az európai bipolaritás jegyében jöttek létre, integrációs funkcióval. A kilencvenes éveket jellemző formula a maastrichti szerződés: ennek szellemében és az integrációs nyomás jegyében alakult ki az az euro-uniós pénzügyi politika, amelynek a hatásáról már volt szó. Ez a pénzügyi politika gazdasági építkezési egységként a régiót jelöli meg, lévén a közösségi támogatások bevallott célja az ezek közötti szintkülönbségek mérséklése. Az integrációt a strukturális fejlesztés eszközeként kezelő politika a keynánusokhoz vezet vissza, a jóléti állam doktrínájához, annak szükségességéhez, hogy a régiók közötti különbségeket csökkenteni kell.

Az új Európa strukturális középszintként kezeli az euróregiót, még akkor is, ha az ezres léptékű régiótól – lásd a belga-francia-luxemburgi határon létrehozott Európai Fejlesztési Pólust¹⁵ – az országnyi nagyságú térségi összeszövetkezésekig¹⁶ terjedő skála minden, csak nem egységes. A folyamat „filozófiájából” fakadóan ez senkit nem zavar, a jelenlegi kb. 150 képződmény mellé újabbak fognak születni. Ugyanis a régió olyan egység, amely a jelenlegi körülmények között támogatásra számíthat.

Az Európa-balzsamként fungáló integráció hatóanyagai között ott találjuk – ismét – a régiót annak ellenére, hogy az Európai Unióban a regionalizmus elve nincs rögzítve. Mivel a szubszidiaritás – kiegészítés – elve sem alaptétel még, az eljövendő európai architektúrát fogja minősíteni. „hogy a szubszidiaritás, a föderalizmus és a regionalizmus elvei megkapják-e a nekik szánt szerepet – legitimáció, demokratizálás, a hatékonyság növelése” terén¹⁷.

¹² A. Marga: *Filosofia unificării europene*, Cluj, 1997, p.7.

¹³ F. Nietzsche: *Sämtliche Werke*, hg. von Colli und Montinari, Band 8, p.566.

¹⁴ R. Schuman: *Európaiért*, Pécs, 1991. p.159.

¹⁵ *Le pôle européen de développement*, document réalisé par Service Programmes et Aménagement, I.D.E. Lux, 1995.

¹⁶ Pl. az északi Barents euróregió, avagy térségünkben a magyarországi-romániai-jugoszláviai megyékre kiterjedő, hatmillió lakost felölélő Duna-Körös-Maros-Tisza Euróregió.

¹⁷ W. Hummer-S.Bohr: *A régiók szerepe a jövő Európájában*, Pécs, 1994. p. 58.

1989 után elemzésekben mérték fel, hány és milyen erősségű etnikai konfliktus veszélyével kell számolni a poszttotalitáris társaságban. Több tucatra megy a számuk. Ezek csak részben régi viszályok újkori feltörései, igen sokszor a kormányzó elitnek sajátos demokrácia-értelmezéseinek a következményei.

Az új vezérek gyakran nem akarják megérteni, hogy az új államok kialakításához nem elégséges a szovjet kommunizmus szimbolikájának egyszerű behelyettesítése nemzeti karakterelemekkel. Nem egy ország esetében a kialakult helyzet „azt a vélekedést erősíti, hogy a fő cél a nemzeti szimbólumok visszahódítása volt, és mellőzték az egészséges intézményekre épülő új állam kialakításának sokkal fontosabb célját”¹⁸. Francia szakértő, F. Thom állítja ezt, illetve azt is, hogy csak a nacionalizmus vakíthat el olyannyira nemzeteket, hogy ne vegyék tudomásul önnön legfontosabb érdekeiket. Ekképpen a nacionalizmus kontextuálisan közvetlen demokratizációs tényezővé is válik, bár ezt a térségben nem szívesen ismerik el.

A nacionalizmust és kommunizmust összehasonlító elemzések mindig érdekesek, különösen azok, ha a paternalizmus, antagonizmus és kollektívizmus fogalmaival operálnak. Az antagonizmus mai körülmények között, egyes Balkán-szakértők szerint, a nemzet és az ország kisebbségi etnikai közösségei közötti küzdelemmé alakul át¹⁹. A nacionalista politikai rendszerek általában a nemzet „történelmi” területét kívánják visszaállítani, aminek következménye az „idegen” elemek kizárási kísérlete az illető területről. A jelzett esetek közé nyilván nem tartoznak azok, amelyeknél az etnokrácia célja nem más, mint a hatalom megőrzése ilyen módon.

Kelet-Közép-Európa (Észak-Nyugat Balkán) országaiban akad példa a hipernacionalizmusra. Fő elemei, egyes nyugati elemzők szerint, a rivalizálás és a vágy.²⁰ Mégpedig a mimetikus vágy a következő: nekem is az kell, amit a másik birtokol. Renee Girard elmélete idézhető idevágóan, bár ez esetben nem csupán birtoklásról van szó: veszélyérzetről is. A térség (nemzet)államainak kialakulási folyamata jelzi, a modern kor beköszöntével itt a szomszédoknak mindig volt egymás között osztani valójuk. Ezekre a folyamatokra emlékeztetnek a meglévő kisebbségek, akarataikon kívül, sőt akarataik ellenére. A kisebbség léte állandó figyelmeztetés. És a veszély érzete akkor is munkál, ha maga a veszély különben nem létezik. Amit az egyik oldal veszélyként, a másik elvárásként értelmez – ezért értenek nehezen szót. Ha mozdul valamit a kisebbség ügye, további félreértések lépnek, szinte kikerülhetetlenül fel: amit a többségi fél nagylelkűségként él meg, a kisebbségi számára emberi jog, ami kihar, és senkinek nem tartozik érte semmivel. Egyfajta süketek párbeszéde zajlik – amennyiben zajlik -, ebben hozhat változást a regionalizmus.

A regionalizmus Rogers Brubakernek a balkáni kisebbségi helyzetre vonatkozó elmélete értelmében juthat feszültségoldó szerephez. Brubaker szerint a térségi kisebbségekre vonatkozóan három entitás érdemel figyelmet: maga a kisebbség; az ország, ahol él; valamint a szomszédos anyaország, amely kulturális szempontból fontos a kisebbség számára.²¹ Az így létrejövő háromszög szigorúan arányos, nem stabil, de a viszonyrendszerek ismételten kialakítják. Mindenik pólus rendelkezik olyan összetevőkkel,

¹⁸ F. Thom: *The Rise of Nationalism*, In: *Uncaptive Minds*, Vol. 9, No.3-4, p.11.

¹⁹ Lásd: Zarko Puhovski: *Ethnic Nationalism and Communism*. In: *Uncaptive Minds*, i.m. 112-117.

²⁰ R. Hamerton-Kelly: *National Minorities and the Integration of Europe*, In: *Integration, Regionalism, Minorities: What is the Link?*, Budapest, 1997, p.117-130.

²¹ R. Brubaker: *National Minorities, Nationalizing States and Eternal Homelands in the New Europe*, In: *Duodalus* 124(1995), p.107-132.

amelyekkel a másik kettő figyelmét felébreszti és leköti. A háromszög pólusai közötti belső versengés kettős dinamikájú: két pólus között a kialakuló relációba rendre bejátszik a harmadik. Az elmélet szerint egyik pólus sem lehet immunis a másik kettővel szemben.

Ezt a felismerést nem akarják-kívánják elfogadni a többségi tényezők. Úgy ítélték meg, belső politikai helyzetük megengedi, hogy eltekintsenek attól a hatástól, amelyet különben érzékelnek, s amelyre valamiként válaszolni kellene. Az európai integrációs regionalizáció viszont azt a célt is szolgálja, hogy a határok mentén stabil helyzetű térségek jöjjenek létre, ahonnan a tőkének nem kell elmenekülnie. Az eurórégiós történetek a pénzszerzési esélyek révén éppen ezt a szomszédtól – a háromszög harmadik pólusától – való elvonatkoztatást emelik olyan taktikai kérdéssé, amelyet sem félresöpömi, sem észre nem venni már nem lehet. Mivel szinte minden esetben a határ mindkét oldalán találhatóak még – ha nem azonos nagyságú és vitalitású – kisebbségi közösségek, a határtérségek ezért is a legalkalmasabbak az ilyen típusú modellek kialakítására. Eltekintve az integrációs pénzpoltika határon átnyúló együttműködést célzó ambíciójától, a határ elvben lehetőséget kínál olyan tükör-programok futtatására, amelyek ellen nehéz fellépni, hisz önnön kisebbsége ellen még az a hatalom sem lép fel, amely az országon belüli eltérő etnikumot nehezen tűri.

Aki a regionális politikát elfogadja, annak a fentiek értelmében el kell fogadnia az etnikai tagoltságot is.

Európai architektúra

Amikor egyes politikusok, szakértők a nemzetek és régiók Európája helyett nemzetek *versus* régiók Európájáról szólnak, nem feltétlenül latin filiációjuknak engedelmesskednek. A *versus* ugyanis, a szótár szerint, nem *vagy* és nem *ellenében* jelentésű, értelme a *felé*. Folyamatot jelez tehát, azok politikai meggyőződését, akik – nem a napóleoni értelemben vett – szövetségi Európát képzelnek el.

Európa-víziót sokan megfogalmaztak, nem egyszer a politikai jóslatokról tartott önbeteljesítő hatás jegyében. A nemrég létrehozott Budapest Fórum – a Kelet-Közép Európa országai számára regionális tanulmányok hálózata – szeptemberi tanácskozásán mutatta be Európa-elképzelését a varsói Anton Kukliński professzor²², szerinte a holnapi helyzet négy alapvető tényező kölcsönhatásából alakul ki. Ezek: a sokszínűség, a nyitottság, a versenyképesség és az egység.

A *sokszínűség* Európa lényegi eleme, Fernand Braudel frappáns megfogalmazása szerint Európa egységét a sokszínűsége adja meg²³, melyet négy területre vonatkoztatnak: a helyi fejlesztési rendszerek sokféleségére, az életmódok sokféleségére, az új technológiák alkalmazásának sokféleségére és a regionális együttműködések sokféleségére. Mindenik sokféleségnek a jövőben is fenn kell maradnia.

Európa *nyitottságával* kapcsolatosan dilemmát jelent, hogy a szükségszerű belső nyitottság mellett milyen külső hatásokat kell befogadni. A belső nyitottság a határok határ-jellegének a megszűnését is jelenti, de a hasonló mértékű külső nyitottság – főleg keletről jövő – veszélyeket hordozhat magában.

²² A. Kukliński: *The Role of Regions in Federal Europe of the XXI Century*, előadás a Budapest Fórumon, 1998. szept. 4-5.

²³ F. Braudel: *Civilization matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVII^ele siècle*, Paris, 1980.

A jövő Európájának a *versenyképessége* döntéskényszert is jelent: a szociális avagy a globális szemlélet közötti választás. Európa az egalitarizmust avagy a kompetitivitást fogja választani a jövőben? Ettől a döntéstől függ, Kukliński szerint, hogy a XXI. század a neo-schumpeteriánus innovációt hozza-e el, miáltal a versenyképesség legfontosabb tényezői nyereség végelesen teret.

Az *egységes* Európa elméletileg teljes politikai, gazdasági és társadalmi szövetséget jelent. Ez ma még csak egy szép álom. Bár az ide vezető úton az első lépés megtörtént azzal, hogy 1999. január 1-től bevezetik az egységes pénzt, az eurot. Amikor a frakfurti Európai Monetáris Intézet első elnökét megválasztották, a szövetségi Európa első tisztségviselőjét választották meg. Egyesek Wim Duisenberg-et Európa elnökének tartják, persze képletesen szólva. Tény, hogy nincs államfő, akinek nagyobb gazdasági hatalma lenne nála.

A jövő Európája, a sokszínűség megőrzésével, nem kicsiny gazdasági terek együttese lesz, hanem ezek amerikai típusú szövetsége. A szövetségi Európa színpadai a régiók. Valószínű, hogy a gazdasági vezető szerep a szupranacionális társaságoké lesz. A két állítás egyetlen kérdésbe torkollik: mi lesz a klasszikus nemzetállammal? *Plurális szuverenitással* kell számolni, ez négy döntési tényező együttélését, felelőség- és kompetencia-megosztását jelenti. Ezek: a szövetség, az államok, a régiók és társaságok – TNC: transnational corporations. A társaságok jelenléte a szuverenitás-hordozók között külön figyelmet azért érdemel, mert a társaságok a megfelelő politikai reprezentációs-legitimációs eszköztár hiányában olyan tényezőt jelentenek a döntési sorban, amely a demokrácia klasszikus ellenőrző módszerei alól kibújik. Az állam szerepe meghatározó marad, a jurisdikció, a törvénykezés alapvető feladatait nem lehet átadni-átvenni, miközben a gazdasági szféra teljes átalakulásával számolnak.

A régióval kapcsolatosan megfogalmazható tézisek: szerepük meghatározó módon növekszik, a régió regionális innovatív rendszer, kreatív környezet a gazdaság számára ugyanakkor a stratégiai gondolkodás és cselekvés központja. Végül, de nem utolsó sorban a régió holisztikus szerveződés, szervezeti a tudományos, kulturális, műszaki és gazdasági innovációt.

Regionalizmus/regionalizáció és multikulturalizmus

Az európai építkezés kapcsán megfogalmazódik a kérdés: ami régió-ügyben történik, minek tekintendő: regionalizációnak vagy regionalizmusnak. Ha a regionalizmust elvi-elméleti vizsgálódásnak, a regionalizációt gyakorlati cselekvésnek tekintjük, mindkét folyamat együttes jelenlétét kell megállapítanunk. Ha regionalizáció alatt az államoknak, európai intézményeknek a régiókkal kapcsolatos politikáját értjük, regionalizmus alatt pedig a létező helyi lojalitás, kohézió kifejeződését, etnikulturális alapon kialakuló mozgalmá váló új tudatosságot, akkor nemcsak mindkettő létét tapasztaljuk, de ellentétes irányultságukat és egymást kiegészítő mivoltukat is.

Ha az Európai Unió régió-politikáját elemezzük, a régióval kapcsolatos történéseket politikai, gazdasági tervezések tárgyaként vizsgáljuk. Ha az organikus fejlődés történeti feltételei érdekelnek, akkor egy régió – például Bácság – történeti keretként válik érdekessé. A folyamatok leírásához első esetben a közgazdaságtudomány, közigazgatástudomány, második esetben a szellemtudományok hívhatók segítségül. Mélyebb elemzéshez a történelemtudomány kínál módszertani hátteret. F. Braudel szerint a történelem különböző időszakokon zajlik. Igen keveset változik a földrajzi feltételek alapszintje, a csoportok és csoportosulások társadalomtörténete lassú változásokat ír le, a felszín

pedig az eseménytörténet. Braudelnek a Mediterráneum középkori mibenlétével foglalkozó monumentális munkájából²⁴ nyilvánvalóvá válik, többek között, hogy a régiók léte nem a központból, hanem peremhelyzetből elemezhető igazán, és hogy a geopolitikai egységek képzése illetve képződése egyszerre gazdasági és kulturális folyamat.

A politikatudomány és a társadalomtudomány is megfogalmazott a geopolitikai egységek kialakulását-létét értelmező elméleteket. Samuel Huntington híres-hírhedt elmélete szerint a világ nagy civilizációs egységekre oszlik, amelyek karakterjegyeit vallási alapú kultúrák határozzák meg.²⁵ Eszerint a régió kulturális entitás. I. Wallerstein centrum-periféria elmélete a világszerteként értelmezett gazdasági egységek-ből indul ki.²⁶ A fejlődésnek irányt szabó térség a centrum, a perifériák közvetítő térségek, s mint ilyenek alárendelődnek a centrumnak. Ezzel az elmélettel a modernizáció folyamata írható jól le, vagyis itt a régió politikai-gazdasági entitásként szerepel. Braudel geopolitikai egysége, a mai szóhasználat figyelembe vételével, régióknak tekinthető. Geopolitikai egységként – régióként? – foglalkoznak kutatók Köztes-Európával, azzal a német és orosz területek közötti térséggel, amelyet neveznek Harmadik Európának is s amelyre a kultúr-nemzetek közötti változó államhatárok a jellemzőek. Amikor kutatócsoportok – például a temesvári tudományegyetemen – arra az izgalmas kérdésre keresik a választ, hogy van-e a térségnek saját(os), az etnikai (ország)határokat átlépő szellemisége, a kezdeményezés nem csupán önmagában figyelemet érdemlő, hanem kultúrpolitikai tettként is.

Az teszi fontossá az ilyen vizsgálódásokat, hogy a lokális kultúrtörténeti gyökerek elemzése ellentmondani látszik a multikulturalitás olyan értelmezésének és politikailag támogatott programjának, hogy a megnyilvánuló – jelen esetben etnikai gyökerű – különbözőségeket létét nem elismerni kell, hanem ezekre, mint valamilyen csökevényként értelmezett jelenségekre, kiegyenlítő politikákkal kell válaszolni. Miközben a regionalizmus lokális identitásképző értékek létét tételezi, a multikulturalitás a helyi hagyományok elvesztésének a tételéből indul ki, s ilyen kontextusban fogalmaz meg esélykiegyenlítő programokat.²⁷ A multikulturalizmus közép-európai elfogadása annak elfogadását is jelentené, hogy ami az egyik közösség számára jog tárgya, a vele együtt élő történelmi kisebbségnek adományként jelenik meg. Az adomány politikai akarat kérdése, társadalmilag nem kötelező. A regionalizmus története viszont éppen arról szól, hogy létezik egy, a hagyományokban gyökerező lokalitás-tudat, s az így létrejövő regionális összetartozás felülír(hat)ja az aktuális politikai kereteket.

A multikulturalizmusnak tehát a régióhoz lényegi köze nem lehet.

²⁴ F. Braudel: *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I-VI. București, 1985-86.

²⁵ S. Huntington: *Civonirea civilizațiilor*, București, 1997.

²⁶ Lásd: F. Albert-M. Bakk- B. Bodó, i.m. p. 85.

²⁷ M. Bakk: *Multiculturalism și drepturi lingvistice*, kézirat, 1998.